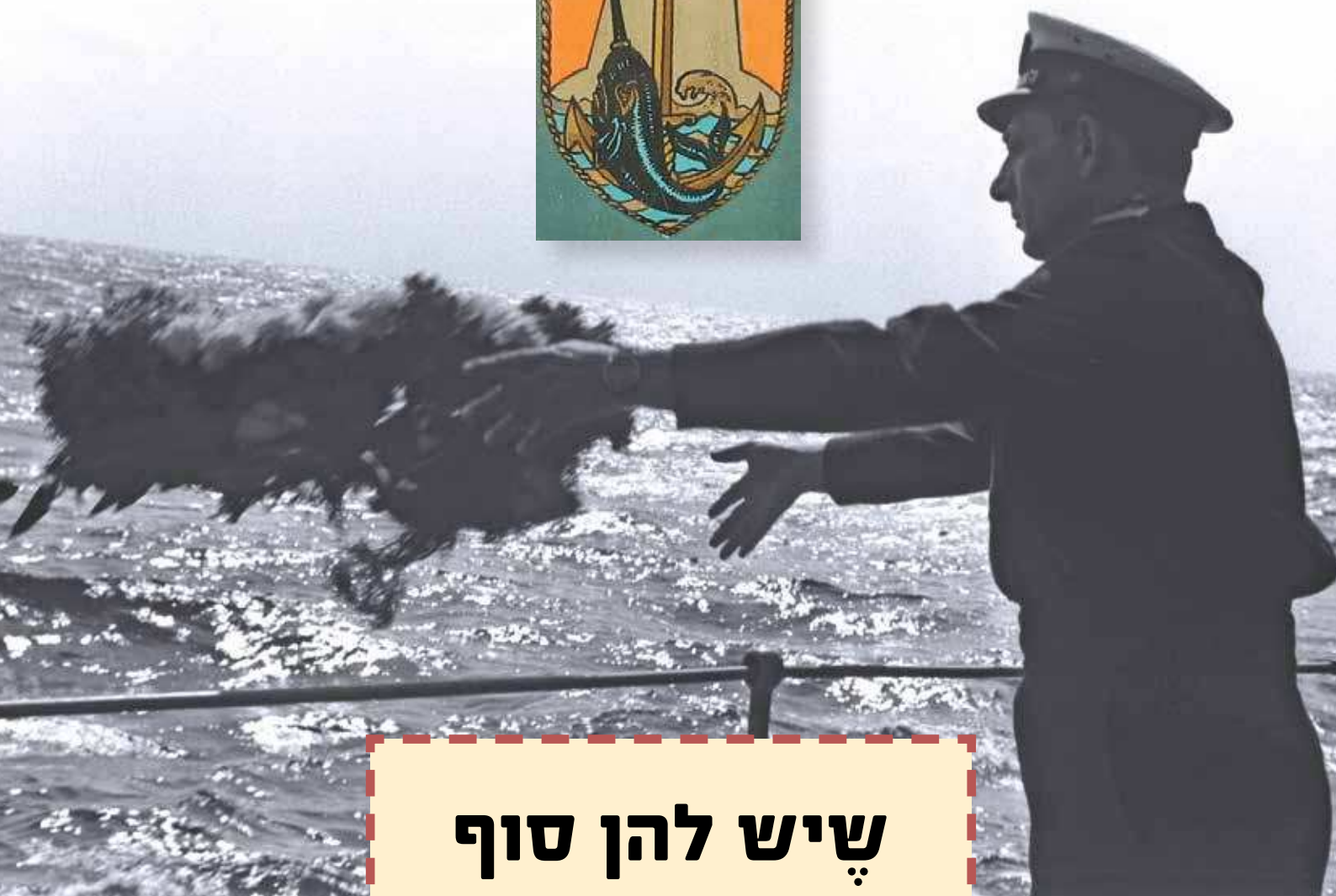

פֶּישׁ לֵהֶן סוֹף

הרב גורן ועגונות אח"י דקר

אריאל פיקאר

המסורת היהודית עיצבה מערכת שלמה ומורכבת של התמודדות עם מוות ועם שכול, החל ברגע הפטירה ועד שלביה השונים של האבלות. למערכת זו יש התחלה אך יש לה גם סוף: עם תום האבלות, שבים החיים למסלולם. מעגלי חיים נסגרים ומעגלי חיים חדשים נפתחים במקומם. אולם לעתים המוות הוא בבחינת אירוע פתוח הממאן להסגר. כאשר המוות אינו ודאי, כאשר הגופה לא הובאה לקבר ישראל – נוסף על הכאב גם שמץ תקווה שמא האדם עדיין חי. נשים שבעליהן נעלמו ולא נודע גורלם מוגדרות כ"עגונות", וההלכה אוסרת עליהן להינשא מחדש בשל הסיכוי שבעליהן עדיין בחיים. פסיקתו של הרב גורן בעניין הנשים העגונות של אנשי הצוללת 'דקר' היא דוגמה מופתית למתן מענה לצורך האנושי בקביעה – הטרגית אך הוודאית – בדבר מותם. העיון בדרכי ההלכתית בעניין זה מלמד גם על דרכי העבודה של פוסק הלכה ועל הכלים העומדים לרשותו.

נשות אנשי צוות "דקר" נחשבות לפי שעה עגונות

הרב הראשי לצה"ל חוקר סיכויי פתרון

מאת סופר "דבר"
נשות אנשי צוות הצוללת "דקר" – שהוכרזה כאבודה ואנשיה כחללים – נחשבות לפי שעה עגונות לפי ההלכה היהודית. הרב הראשי לצה"ל אלוף ש. גורן עורך כעת מחקר מיוחד ביחס לסיכויי הפתרון של בעיית העגונות של נעדרי המשחתת "אילת", שטובעה על ידי המצרים לפני חודשים מספר ושל צוות "דקר" לאות ת' הלכה.

צוללת אבודה

צוללת חיל הים אח"י דקר, נעלמה בדרכה מבריטניה לישראל בסוף חודש ינואר 1968, כחצי שנה לאחר מלחמת ששת הימים. לפי דיווח המיקום האחרון ששידרה הצוללת, היא נמצאה בבוקר ה-24 בינואר 1968 במזרח הים התיכון, מדרום לאי כרתים. כעבור

יומיים הוחל בחיפושים אחריה בסיוע עשרות כלי שיט ומטוסים, חלקם מצייס זרים. לא נמצאו כל סימנים לצוללת והחיפושים הופסקו כעבור כשבוע. חודש לאחר מכן קבע מפקד חיל הים בדוח מפורט שהוגש לרמטכ"ל כי "דקר טבעה במצולות הים במרכז האגן המזרחי של הים התיכון על הנתיב לחיפה". היעלמותה יכולה הייתה לנבוע כתוצאה מתקיפה של גורם עוין, מהתנגשות מקרית בכלי שיט אחר, או מתקלה טכנית או תפעולית בצוללת.

בששה במרץ הכריז שר הביטחון משה דיין בכנסת כי הצוללת דקר וצוותה אבדו. יום הפטירה נקבע ל-30 בינואר 1968, כ"ט בטבת תשכ"ח. מקרב 69 אנשי הצוות, 16 היו נשואים. אי אפשר היה להתיר את נשותיהם ממעמד העגונות בטרם תהיה ודאות מוחלטת שאיש מהם לא שרד. האלוף הרב שלמה גורן, בתפקידו כרב הצבאי הראשי, דאג להנפקת תעודות פטירה לכל אנשי הצוות בראשית יולי 1968. עם זאת, בתעודה צוין במפורש שהיא איננה היתר עגינות. רק כעבור שנה, ב-16 ביוני 1969, פרסם הרב גורן (לאחר מחקר מקיף) היתר עגינות המתיר את נשי צוות הדקר מעגינותן. "נשות צוות 'דקר' הותרו מכבלי העיגון", בישר העיתון "דבר" למחרת.

"כמה גדולים דברי חכמים"

השלד הלוגי של תשובת הרב גורן נבנה כך: אם הצוללת טבעה כתוצאה מתקלה או התנגשות, אין סיכוי שיהיו ניצולים, בשל היותה מתחת למים. במקרה שהיו ניצולים, הם היו שולחים אות חיים. לעומת זאת, אם אח"י דקר נפגעה בידי גורמים עוינים וצוותה נפל בשבי, הגורם התוקף היה חושף את ניצחונם על הצוללת הישראלית. מכיוון שאין כל מידע על ניצולים, נשותיהם של לוחמי אח"י דקר הן אלמנות – ומותרות להינשא.

נוסח התשובה המלא מונה למעלה ממאה עמודים. כשני שלישים מהם עוסקים בניתוח מקורות הלכתיים הקשורים לטביעה או להיעלמות בים; הרבע הנותר עוסק באפשרות שהצוללת נפלה בשבי האויב, וזאת כמעט ללא שימוש במקורות הלכתיים. מדוע בנויה התשובה כך?

הדיון ההלכתי העיקרי עוסק בסוגיה ממסכת יבמות בתלמוד הבבלי כא ע"א. הדיון התלמודי מבחין בין מי שנפל ל"מים שיש להם סוף" – שאשתו מותרת בנישואין, לבין מי שנפל ל"מים שאין להם סוף" שאשתו אסורה ותישאר בעגינותה. מים שאין להם סוף הם מקווה מים גדול שאין רואים את קצהו מכל צדדיו (למשל, ים), ולכן יש חשש שמא הבעל ניצל ויצא מהמים במקום מרוחק. התלמוד מביא כמה סיפורים על אדם שנפל למים שאין להם סוף אך ניצל וחזר למשפחתו. לדוגמה:

תניא, אמר רבן גמליאל: פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת שנשברה, והייתי מצטער על תלמיד חכם שבה, ומנוז רבי עקיבא; וכשעליתי ביבשה, בא וישב ודן לפני בהלכה. אמרתי לו: בני, מי העלך? אמר לי: דף של ספינה נזדמן לי, וכל גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי [...] אמרתי באותה שעה: כמה גדולים דברי חכמים, שאמרו: מים שיש להם סוף – מותרת, מים שאין להם סוף – אסורה.

סיפורים אלו מוכיחים את סבירות הפסיקה שאדם שנפל למים שאין להם סוף אכן עשוי לשרוד ולהינצל, ולכן הקביעה כי אשתו אסורה היא הגיונית. מכאן גם ניתן להסיק לשלילה: במצב שבו הסבירות להינצל היא אפסית, אפשר יהיה להתיר את

האישה. נוסף לכך, מטרת הסיפורים להראות שגם אם במבט ראשון נראית קביעתם של חכמים בלתי סבירה, חכמתם מתבררת בהמשך ולכן אין לערער אחריהם ("כמה גדולים דברי חכמים").
עיון בפרשנות שניתנה לסוגיה זו במסגרת הדיונים בנושאי עגונות במהלך הדורות מצביע על שתי גישות שונות לנושא. האחת נוקטת בעמדה פורמליסטית, הדבקה במשמעותה המילולית של הסוגיה. הגישה השנייה תרה אחרי ההיגיון של הקביעה ההלכתית, ההיגיון הגובר על התיאור היבש של המצב הנדון. שתי הגישות באות לידי ביטוי במחלוקת המובאת בספר ראבי"ה (ר' אליעזר בן רבי יואל הלוי) ביחס לטביעת ספינה סמוך לחופי איטליה בראשית המאה ה-13. רבי אליעזר מוורונא כתב כך:

רואה אני, מדקאמר 'מים שאין להם סוף' אשתו אסורה ולא אמר 'לעולם', שמע מינה דלאו לעולם קאמר. וכך נראה שתלו רבותינו הדבר על חכמי הדור ויראי שמים, שיתכוונו וישכילו על העניין המאורע בדורם, ולא יסמכו על רוב ספירות המטרופות בים וניטענות שרובם למיתה. אך אם יש חזקות אחרות עם הרוב – יסמכו על הרוב (ספר ראבי"ה, ח"ד סימן תתקא).
לדעתו של חכם זה, התלמוד השאיר פתח לשיקול דעתם של החכמים בכל דור להעריך את המצב המיוחד העומד בפניהם, ולהתיר את האלמנות אף במקרים של היעלמות בים. השיקול המרכזי הוא חוסר הסבירות לכך שהבעל שנעלם, אם אכן ניצל, לא ינסה לחזור לביתו או להודיע למשפחתו כי ניצל. הוא מציין שלפעמים אדם שניצל מטביעה "אינו חוזר מפני שטבע שם עם ממונו ויש לו נושים שאם ידעו אנה הוא יתפסוהו". אבל במקרה הנדון "ידענו שאין לו נושים" ולכן "נראה בעיני שאשתו מותרת לכתחילה לינשא, וכל ת"ח [תלמיד חכם] שיראת שמים בלבו יש לו לדקדק להתירה ולא לאוסרה".
כלומר, כאשר אין סבירות לכך שהאדם הספציפי עליו מתקיים הדיון אינו רוצה או יכול להודיע שהוא חי, יש להניח שהוא טבע ומת ולפיכך אשתו מותרת. זוהי עמדתו של אותו חכם איטלקי, אולם הראבי"ה טען לעומתו כי "אין בידינו לבדות הדברים מלבנו בלא ראייה ובלא סמך ולתת אמתלות". הוא ציין כי "יש מקומות שהחמירו חכמים ולא חשו לעיגון, כמו במים שאין להם סוף ואין שום עדות אפילו של גוי המסיח לפי תומו [...] אלא חשו חכמים לניסים".
במילים אחרות, אין לנו לסמוך אלא על חכמי התלמוד שקבעו את הקריטריונים ההלכתיים להיתר או לאיסור. קביעות אלו מחייבות ואין לזוז מהן. זוהי גישה פורמליסטית להלכה – גישה הרואה את עבודתו של הפוסק במציאת מידת הדמיון או השוני בין המקרה שבו הוא דן למקרים המפורשים בהלכה התלמודית. לפוסק אין זכות להתייחס למובא בתלמוד כדוגמות בלבד ולבנות את מסקנתו רק על בסיס היקש הגיוני משלו.

אתר ההיעלמות: מים שיש להם סוף

שתי הגישות שהוצגו לעיל מתקיימות במסורת הרבנית לדורותיה. הרב גורן ביקש לבנות את המענה ההלכתי לעגונות דקר על בסיס שתי הגישות גם יחד. בתשובתו ניכר המאמץ להסביר את ההיתר כנובע מחשיבה רציונלית, המבוססת על חוסר הסבירות לכך שמי מאנשי הצוללת דקר ניצל. עם זאת, הרב גורן ביקש להתמודד גם עם הגישה הפורמליסטית ולהראות שהיתרו מבוסס על המקורות התלמודיים כלשונם. לשם כך, ניסה הרב גורן למצוא סימוכין לעמדתו בתוך הסוגיות התלמודיות. המהלך ההלכתי הפורמליסטי המרכזי של הרב גורן הוא הקביעה שהעלמות דקר נחשבת כמצב של "נפל למים שיש להם סוף", אף שמדובר בים התיכון. זאת בעיקר על בסיס הקביעה – שהיא חידושו של הרב גורן – שהסריקות מן האוויר בסמוך מאוד לזמן היעלמות הצוללת הופכות את אתר ההיעלמות ל"מים שיש להם סוף".

לגישתו, אם אכן היו ניצולים הרי הייתה צפה על פני המים ראיה לכך סמוך לזמן הטביעה. בסיכומי של דיון זה כתב הרב גורן: יש לנו מספיק נתונים לקבוע כי דין צוות דקר לא רק כספינה שאבדה בים, שנותנים עליהם מדרבנן או גם מדאורייתא חומרי חיים וחומרי מתים. כי אם דינם כדין טבעו במים שיש להם סוף [...] אולם כל זה כאשר אין עליה חשש של פגיעה על ידי כוח עוין ושמה נלכדו בשבי על ידי האויב (עמ' קסד). הרב גורן יכול היה ללכת בדרך אחרת: ניתן היה להצביע על חוסר הרלוונטיות של המקרים שתוארו בתלמוד לאירוע של הצוללת דקר; אפשר היה לנטרל את סוגיית 'מים שאין להם סוף', על פי דרכו של רבי אליעזר מוורונא, ולטעון שהסוגיה מניחה אפשרות להינצלות ואפשרות להיעדר יכולת או רצון להודיע על כך. שתי אפשרויות אלו אינן קיימות במקרה דקר. הרב גורן העדיף את העבודה הזהירה והארוכה המחפשת את התקדים בסוגיה התלמודית כפי שהיא. הוא עושה בה שימוש כדי לבסס את הסברה ההגיונית על פני דרכי פסיקה אחרות, דרכים שבמקרה הזה שללו את תוקפה של הסוגיה מכול וכול.

דברים אלו מסבירים את מהלכיו של הרב גורן בשנייה השלישים הראשונים של התשובה, שם מרובים הדיונים במקורות הלכתיים. אולם אין בכך הסבר לאופי של חלקה האחרון של התשובה, שבו ישנו דיון הלכתי מועט יחסית. בחלק זה, עיקר הדיון של הרב גורן הוא בשאלות של סבירות במונחים צבאיים ומדיניים. זאת משום שאחד ההיבטים החשובים של הנושא הנידון הוא החשש שמא ימאי דקר נפלו בשבי הרוסי או המצרי – ולמצב זה אין מענה של ממש במקורות התלמודיים. לאחר ניתוח האפשרויות ורמת סבירותן, כותב הרב גורן:

אולם נשאלה השאלה מנין למדים שרשאים אנו לסמוך על נמוקים מעין אלו שהן סברות מהבנת לבנו ואינן אלא אומדנות כדי להתיר איסור אשת איש של עגונות רבות. שמא חייבים אנו להיות צמודים לכתוב בתורה [...] ושמה אין לנו אלא מה שהתירו חכמים, 'והבו דלא להוסיף עלה' מדעתנו ומאומד ליבנו (עמ' קפג).

כדי להתמודד עם טיעון זה, מוסיף הרב גורן סדרת ראיות לכך שהקביעה המתירה את נשות ימאי דקר מבוססת גם על סברה הגיונית אנושית.

מציאות, סמכות ונחמה

מבנה התשובה ומהלכיה משקפים את המתח בו שרוי פוסק ההלכה העוסק בשאלות חמורות של חיים ומוות, עגינות ומזמרות. הוא מבקש לשכנע בצדקת טענותיו ובהגיונו, אך הוא גם נדרש לתת להן תוקף מכוחה של ההלכה על מקורותיה המגוונים. לשם כך נדרשת עבודה פרשנית מאומצת שתקרב בין ההכרה האנושית אודות המציאות בימי של הפוסק, לבין דבריהם של חכמים השייכים למציאות שונה מאוד. מאמץ זה נדרש מפני הצורך החברתי והמשפטי לצאת ידי חובת כל הדעות, כך שלא יהיו על ההיתר עוררין והאלמנות תוכלנה להינשא.

דומה שבנושא זה קיים גם צורך רגשי אנושי המבקש מקור סמכות על-אנושי לקביעת החיים והמוות. במצבים טרגיים שכאלו אנו רוצים לימינו את יד ההשגחה העליונה, איננו רוצים להכריע מאומד דעתנו הדלה. השימוש במקורות ההלכה מעניק את הביטחון הדרוש בשעות קשות שכאלו, ואולי אף מביא נחמה פורתא.

לעיון נוסף

1. ש' גורן, עגונות "דקר", בתוך: משיב מלחמה, כרך ג', ירושלים תשמ"ו, שער ג' (עמ' צט"ריא)
2. ד"ו גורדן, דממה במצולות – הצוללת דקר: ההיעלמות, החיפוש והאיתור (תרגום: א' כץ), תל אביב 2000
3. א' דותן-בוכנר, "חיפוש וגילוי [הצוללת דקר]", submarines.dotan.net/dakarh/search
4. ארכיון צה"ל, סרטונים על אח"י דקר: idfarchives.blogger.co.il/96660